

Дарибаева Р.Д.,* Рысбай Б.А., Садовская В.С.
педагогика ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
педагогика ғ.д., профессор. Мәскеу мемлекеттік мәдениет институты, Мәскеу, Ресей
**МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ АЗАМАТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНКЛЮЗИЯСЫН
ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Автор корреспондент: daribaeva_r57@mail.ru

Түйін: Мақалада мүгедектерді әлеуметтік қамту мәселесін жаңа контексте қарастыру ұсынылады: сыртқы және ішкі факторлардың жиынтығынан туындаған процесс ретінде. Мүмкіндігі шектеулі адамдарды әлеуметтік-тұрмыстық қамту проблемасын осы санаттағы азаматтардың әр түрлі әлеуметтік ортада өзін-өзі актуализациялауының психоәлеуметтік жағдайлары тұрғысынан ғылыми зерттеу әдістемесі жасалуда. Өзін-өзі актуализациялау мүмкіндігі шектеулі адамдарды әлеуметтік және жеке мүдделердің, әлеуметтік және жеке құндылықтардың тепе-теңдігін сақтауға бағытталған әлеуметтік процестерге қосу механизмі ретінде түсіндіріледі. Бұл тәсіл мүгедектердің әлеуметтік мәселелеріне ситуациялық шешуден олардың жеке және жеке тұлға ретінде өзін-өзі танытуы үшін жағдайлардың әлеуметтік құрылысына көшуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл олардың абилитациясы мен оңалту әлеуетін едәуір арттыра алады. Олардың қоғамдық ұдайы өндіріске қатысу дәрежесі. Осылайша, автор ұсынған әдіснамалық негіздер жүйесі мүгедектердің мәселелерін жаңа ғылыми парадигмада зерттеу үшін негіз бола алады, бұл тәуелсіз өмірге итермелеу және көріну сияқты әлеуметтік инклюзияның маңызды аспектілерін өзектендіруді көздейді. Әлеуметтік субъективтілік.

Кілт сөздер: әлеуметтік инклюзия, мүгедектер, психоәлеуметтік жағдайлар, әлеуметтік қамту стратегиялары, ғылыми зерттеулер, әдістеме деңгейі, әдіснамалық негіздер, ғылыми принциптер.

Кіріспе. Қазіргі қоғамға гуманистік тенденциялардың күшеюі, барлық санаттағы азаматтардың теңдігіне қол жеткізуге ұмтылу тән.

Тұрақты қоғам құрудың маңызды аспектісі - қоғамда басым болып отырған жағдайларда әлеуметтенуі үшін маңызы бар байланыстарға, көзқарастар мен тәжірибелерге кіре алмайтын, «әдеттегі емес» субъектілер ретінде әрекет ететін халықтың осал топтарын әлеуметтік өмірге толық қосу айтуға болады [1, б.133-135].

Қазіргі заманғы жағдайларда ұлттық ғылымның алдында тұрған іргелі міндеттердің бірі - мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың өзін-өзі өзекті қылу, әлеуметтік өзін-өзі таныстыру қажеттілігінде көрінетін, олардың жеке басының ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік беретін әлеуметтік қамту стратегияларын әзірлеу мен іске асыруды әдіснамалық және аспаптық жақтарынан қолдау. Мұның бәрі белгілі бір тұлғаның оның әлеуметтік қызметі мен дамуын қамтамасыз ететін белгілі бір әлеуметтік ортаға кіретін қажеттіліктерімен және мүдделерімен байланысты тек әлеуметтік емес, сонымен қатар адами өлшемнің өзіне енгізу мәселесін енгізеді.

Теориялық талдау. Әлеуметтік инклюзия қоғамнан белгілі бір қосымша шараларды, құралдар мен күш-жігерді, халықтың барлық санаттарын қабылдау және қатысу бағытында қоғамдық сана мен әлеуметтік институттардағы елеулі өзгерістерді талап етеді, өйткені қосу-алып тастау үдерістері көптеген жеке және әлеуметтік ықпалдарының өзара әрекеттесуінен туындайтын күрделі жағдайларына байланысты.

«Адамзаттың барлық мүшелеріне тән қадір-қасиет» [2] берілген заңнамалық және нормативтік деңгейде адам құқықтарының тізбектемесіне ие мүмкіндіктері шектеулі азаматтар шын мәнінде олардың ыдырауы мен маргиналдануы үшін ақиқатты және ісиелік негіздердің болуына байланысты айтарлықтай қиындықтарға тап болады, олардың арасында болуы керек қоғамдық сананың жеткіліксіз дамуы, мүмкіндіктері шектеулерінің стигматизациялау және өзін-өзі стигматизациялау [3, б.220], олардың әлеуметтік-уәждемелік тетіктерінің әлсіздігі [4, б.136-140], тәуелсіз өмір мен әлеуметтік

субъективтіліктің тұрақсыздығын атап кету керек [5, б.345].

Сонымен, бүгінгі таңда мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың қазіргі қоғамның инклюзивті-интеграциялық кеңістігінде өзгеру жағдайында мүмкіндіктері шектеулі өзін-өзі өзекті қылу психологиялық-әлеуметтік жағдайларын зерттеудің жаңа тұжырымдамалық әдіснамаларын әзірлеу талап етіліп отыр, бұл объект пен субъект, қоғам мен жеке тұлға арасындағы көп мәнді өзара әрекеттерді ашуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, бұл мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың әлеуметтік мәселелерін шешу қажеттілігі туралы мәлімдеуден олардың тұлға және жеке тұлға ретінде өзін-өзі ашуы үшін жағдайлардың әлеуметтік құрылысына көшуге мүмкіндік береді.

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды өзін-өзі өзекті қылуына жүзеге асырылатын нақты әлеуметтік орталарды, олардың құрылымдары мен динамикасын ғылыми талдау ерекше өзектілікке ие, бұл олардың өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз ететін әлеуметтік және технологиялық құралдарды дамытуға және пайдалануға мүмкіндік береді.

Инклюзия мен интеграцияның жаңа әлеуметтік беталыс үрдістерімен шартталған, мүмкіндіктері шектеулі өзін-өзі өзекті қылу ерекшеленетін қазіргі заманғы әлеуметтік ортаның ерекшелігі, қоғамға тартылу сипатына және интеграция дәрежесіне байланысты осы психологиялық-әлеуметтік үдерістің типологиялық нұсқаларының алуан түрлілігін анықтайды.

Тәжірибелік бөлім. Сөйтіп келгенде, нақты әлеуметтік шындықта мүмкіндіктері шектеулі өзін-өзі іске асыруы қажеттілігі мен қоғамда оларға қолданылатын нормативтік рұқсаттар мен шектеулер арасындағы қарама-қайшылықтар бар және күшейе түсуде. Мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды әлеуметтік қамту саласында туындайтын қарама-қайшылықтар кешенін шешу қажеттілігі туындайды, оның бастысы - заңнамалық және заңды түрде оларға барлық құқықтар мен бостандықтар берілген, бірақ шын мәнінде оларды алып тастау үдерістері әлі де басым, әлеуметтік теориялық бейнелер мүмкіндіктері шектеулі өзін-өзі өзекті және әмбебап қажеттіліктері мен оларды қанағаттандырудың әлеуметтік жағдайларының тепе-теңдігін қамтамасыз ететін инклюзивті тәжірибесін инклюзивті тәжірибесіне бағытталған дараланған модельдері дамымаған болып шығады.

Көрсетілген қарама-қайшылықтар кешенін шешудің болуы мен қажеттілігі әлеуметтік инклюзия тұжырымдамасының теориялық және әдіснамалық дамуын талап етеді.

Алайда, қазіргі заманғы ғылымда мүмкіндігі шектеулі азаматтардың әлеуметтік қосылу құбылысы да, оларды әртүрлі әлеуметтік ортаға қосу шарттары да терең зерттелмеген.

Бұл ғылыми мәселені шешу әртүрлі әдіснамалық және теориялық деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін.

Әдіснаманың бірінші деңгейі (теориялық-фундаменталды) ғылымның әдіснамалық қағидаларының әлеуметтік инклюзия үдерісін талдауға қолдану мүмкіндігін ашады.

Объективтендірудің жалпы ғылыми қағидасы зерттеушіге мүмкіндігі шектеулі өзін-өзі өзекті қабылдау ерекшеліктерін, мүмкіндігі шектеулі азаматтарды және қоғамның басқа мүшелерін өзара қабылдауды көрсететін, реттеушілік, ұйымдастырушылық, тұлғааралық, рефлексивтік сипаттағы, әлеуметтік қосылуды сипаттайтын ақиқатты оқиғаларына жүгіну қажеттілігін анықтайды.

Бұл оқиғалардың қайнар көзі бұқаралық ақпарат құралдары (оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі өзін-өзі өзекті веб-сайттары), заңнамалық база, сауалнамалар және терең сұхбаттар, далалық бақылау, мысалы, қоршаған ортаның қол жетімділік дәрежесін білу, саясаткерлердің, мүгедектер қоғамдастығы өкілдерінің көпшілік алдында есеп беруі, сондай-ақ статистикалық мәліметтер.

Тарихилық қағидаты мүмкіндігі шектеулі өзін-өзі өзекті қосылу мәселелерін нақты тарихи жағдайларға байланысты талдау қажеттілігі туралы түсінік береді, бұл мәселенің қоғам дамуындағы жетекші беталыс үрдістерімен және адам туралы әлеуметтік идеялармен, оның әлеуметтік үдерістердегі рөлімен байланысы бар екенін көрсетеді.

Тарихилық қағидатымен байланысты айқындау қағидаты әлеуметтік инклюзия деп саналатын әлеуметтік объектіні оның дамуын қоздыратын, тәуекелдерді болжауға және мүмкіндіктерді жинауға мүмкіндік беретін нақты тарихи жағдайлардағы қайшылықтардың тасымалдаушысы ретінде ұсынуға мүмкіндік береді.

Типология қағидаты әлеуметтік инклюзия типтік субъектілерін белгілеу, олардың әлеуметтік мінез-құлықтарының модельдерін типтеу үшін әлеуметтік инклюзия идеяларының әлеуметтік бақыланатын және болжамды дамуының қажеттілігін анықтайды, бұл әлеуметтік инклюзияның типологиялық моделін және дамып келе жатқан, тұтас үдерісі ретінде әлеуметтік инклюзияны ғылыми талдаудың типтік әдіснамасын жасауға мүмкіндік береді.

Бұл қағида әмбебаптық қағидатымен айтарлықтай толықтырылған, оны жүзеге асыру зерттеудің нәтижелерін уақытша емес, ұзақ мерзімді сипатқа ие болатын әлеуметтік инклюзия зерттеулерінің алынған нәтижелерін оның әртүрлі нұсқаларына қолдануға, оларды зерттеу болған жағдайдан тыс жағдайларға іріктеуіне мүмкіндік береді (мысалы, географиялық).

Динамизм қағидаты инклюзивті үдерістерді белгілі бір кеңістіктік-уақыттық уақыттың өзгеруі ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Тиісінше, әлеуметтік инклюзияның кеңістіктік-уақыттық сипаттамаларын зерттеу қажет деп ұйғарылады, олардың арасында инклюзивті кеңістікті анықтайтын және инклюзия субъектілерінің нақты тұлға аралық өзара әрекетін көрсететін әр түрлі әлеуметтік орталарды зерттеуге жетекші орын беру керек. Мысалы, кәметке толмағандар санатындағы мүмкіндіктері шектеулердің әлеуметтік қамтуды зерттеу кезінде мұндай әлеуметтік орта отбасы, білім, қарым-қатынас және бос уақыт болып табылады.

Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың әлеуметтік қосылуын зерттеуге байланысты жүзеге асырылатын өзара байланыс қағидаты оның өзара байланысты жағдайларын анықтауды, сипаттауды және түсініктемелер беруін көздейді - сыртқы және ішкі, ақиқатты, субъективті, бұл әлеуметтік қосылудың анықтаушылары туралы идея тудырады, демек, көрсетеді кіругегі кедергілер деп аталатын себептер және оларды жою жолдары.

Әдіснаманың екінші деңгейі (арнайы ғылыми) зерттеудің тұжырымдамалық негіздерін анықтауды, яғни зерттеу объектісі мен пәнін, олардың ерекше құбылыс және операциялық сипаттамаларын автордың ғылыми тұрғыдан түсіндіруін бейнелейтін оның жетекші тұжырымдамаларын, тұжырымдамалық аппарат деп бөлуді көздейді.

Басқаша айтқанда, зерттеуді санаттау, тұжырымдау және жеделдету жүзеге асырылады. Бұл әдіснаманың деңгейі екі аспект бойынша жүзеге асырылады: біріншіден, тұжырымдамалық-теориялық, екіншіден, процедуралық-қызметтік.

Инклюзия қағидаттарына, оның әлеуметтік мағынасына негізделген мүмкіндіктері шектеулерінің әлеуметтік инклюзиясын әлеуметтанулық зерттеуде пәндік тәсіл теориялық көзқарас ретінде әрекет ете алады, әлеуметтік мінез-құлықты адамның нақты анықтаушыларын аша алады және әлеуметтануда мүмкіндіктері шектеулерінің мәселелеріне көзқарас негізінде дамиды.

Осы әдіснаманы ашатын тұжырымдама ретінде мүмкіндіктері шектеулерінің адамдық қадір-қасиеті туралы авторлық тұжырымдаманы бөліп көрсетейік, ол арқылы зерттеу идеясы, оның түсіндірмелері мен тұжырымдамалары арасында мағыналы байланыс орнатылады.

Мүмкіндігі шектеулі азаматтардың адамдық қадір-қасиеті тұжырымдамасы аясында бұл ұғымды нысанына, зерттеу пәніне қатысты айқындайтын және эмпирикалық зерттеуді қажет ететін ұғымдар өзін-өзі актуалдау, әлеуметтік орта және инклюзивті әлеует болып табылады.

Сонымен, әдіснаманың нақты ғылыми деңгейінде мүмкіндіктері шектеулерінің әлеуметтік қамтудың нақты бейнесі (бейнелері) қалыптасады, олардың құрамында жалпы және сингулярлық элементтер бар, бір-бірін толықтырады, ал зерттеу нысаны оның құрылымы, ішкі байланыстары, негізгі қасиеттері, қызмет ету заңдылықтары тұрғысынан

сипатталады және басқа нысандарымен өзара әрекеттесу кезінде даму (өзін-өзі дамыту).

Қорытынды. Осылайша, зерттеліп отырған нысанының басқарудың әлеуметтік тетіктерін (бұл жағдайда мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды әлеуметтік қамту) алға қойылған мақсаттарға жету бағытында, қойылған мақсаттарға жету үшін құралдарды таңдауды негіздеу, қойылған мақсаттарға сәйкес немесе сәйкес келмейтіндерді бағалау критерийлерін әзірлеу үшін теориялық негіздер қаланады. Сондай-ақ, белгілі бір өзгерістерге қол жеткізу үдерісінде болуы мүмкін әлеуметтік салдарларды, тәуекелдерді болжау айтуға болады.

Әдіснаманың үшінші деңгейі (процедуралық-технологиялық, немесе эмпирикалық) зерттелетін нысан туралы теориялық-эмпирикалық білімдердің техникасы, жосықтары, рәсімдері, әрекеттер жиынтығын ашады.

Осы деңгейдегі әдіснаманы жүзеге асыру төрт бөлімнен тұратын модель бойынша жүзеге асырылады. Рефлексиялық бөлік зерттелетін нысанын және оның сипаттамаларын қабылдаудың ерекше бағытын, зерттелетін мәселеге зерттеушілік көзқарасты анықтайды.

Теориялық қағидаларға сүйене отырып зерттеуші нысанның заңдылықтарын біледі. Нормативті бөлім нақты эмпирикалық зерттеу әдістерін көрсететін ережелер, әдістер, таным жосықтарын белгілейді.

Инструментальды бөлім арнайы құралдарды, мысалы, бақылау сұлбалары, сауалнама, бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланымдардың контент-талдауының критерийлерін жасауды көздейді.

Рәсімдік бөлім – бұл зерттеу насаны мен пәнінің ерекшеліктерін де, сонымен қатар зерттеу міндеттерімен анықталған арнайы контекстті де бейнелейтін, эмпирикалық зерттеу шеңберіндегі қатаң көрсетілген іс-қимылдар тізбегі ретінде танытады.

Сонымен, зерттеу әдіснамасының деңгейлік моделі мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды әлеуметтік қамту құбылысын сыртқы және ішкі ықпалдарының жиынтығынан туындаған үдеріс ретінде сипаттауға және түсіндіруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ярская В.Н., Ярская-Смирнова Е.Р. Инклюзивная культура социальных сервисов // Социологические исследования. 2015. № 12. С. 133–135.
2. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr (дата обращения: 20.12.2020).
3. Жигунова Г.В., Ткаченко И.Л. Ресурсный потенциал инвалидов ювенальной категории: моногр. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2013. - 220 с.
4. Ярская В.Н., Ярская-Смирнова Е.Р. Инклюзивная культура социальных сервисов // Социологические исследования. 2015. № 12. С. 133–140.
5. Петросян В.А. Интеграция инвалидов в российское общество: дис. ... д-ра социол. наук. М.: Издво Рос. гос. соц. ун-та, 2011. 345 с.
6. Афонькина Ю.А. Социальная инклюзия лиц с инвалидностью и проблема человеческого достоинства [Электронный ресурс] / Современные исследования социальных проблем. 2015. № 11 (55). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-inklyuziya-lits-s-invalidnostyu-i-problemachelovecheskogo-dostoinstva> (дата обращения: 20.12.2020).
7. БринкерхофД., Уейтс Р., Ортега С. Әлеуметтану негіздері. Алматы: 2018 ж. 464 бет
8. Агафонов А.Н., Менлибаев К.К. Социальная работа с молодежью: Учебное пособие. Караганда, 2003 ж. 294 б.
9. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. М., 2004 ж. 352 б.

А н н о т а ц и я : В статье предложено рассмотрение проблемы социальной инклюзии лиц с инвалидностью в новом контексте: как процесса, обусловленного совокупностью внешних и внутренних факторов. Разрабатывается методология научных исследований проблемы социальной

инклюзии лиц с инвалидностью с точки зрения психосоциальных условий самоактуализации данной категории граждан в разных социальных средах. Самоактуализация трактуется как механизм включения лиц с инвалидностью в социальные процессы, направленные на поддержание баланса социальных и личных интересов, общественных и личных ценностей. Такой подход позволит обеспечить переход от ситуативного решения социальных проблем лиц с инвалидностью к социальному конструированию условий для их самораскрытия как личности и индивидуальности, что может значительно повысить их абилитационный и реабилитационный потенциал, а также степень их участия в общественном воспроизводстве. Тем самым предложенная автором система методологических оснований, может составить базу исследований проблем лиц с инвалидностью в новой научной парадигме, предполагающей актуализацию таких значимых аспектов социальной инклюзии, как побуждение к независимой жизни и проявление социальной субъектности.

Ключевые слова: социальная инклюзия, инвалиды, психосоциальные ситуации, стратегии социального обеспечения, научные исследования, уровень методологии, методологические основы, научные принципы

Abstract: The article describes a new context of problem's research of social inclusion of disabled people as a process conditioned by set internal and external determinants. The paper is devoted to the development problem of scientific researches methodology from the viewpoint of psychic and social conditions of these people self-actualization in different social spheres. Self-actualization is interpreted as a mechanism of disabled people's inclusion in social processes aimed at support of social and personal interests' balance, public and personal values. This approach allows transition from the problem's solution of social issues to social construction of conditions for their self-actualization as personality and individuality, and it can raise their habilitation and rehabilitation potential, and also their participation in social reproduction. This way, the offered system of methodological basis can form a base for problems' research of disabled people in a new scientific paradigm, which suggests actualization of social inclusion's significant aspects, as motive to independent life and manifestation of social subjectivity. Key words: social inclusion, persons with disabilities, and psycho-social conditions, strategy of social inclusion, scientific research, levels of methodology, methodological basis, scientific principles.

Keywords: social inclusion, disability, psychosocial conditions, social coverage strategies, scientific research, level of methodology, methodological foundations, scientific principles.